

GYURGYÍK LÁSZLÓ

A szlovák szociológia a kilencvenes években

A szlovák szociológia kialakulásának kezdetei a *Hlas (Hang)* (1898-1904) című folyóirat körül tömörülő fiatal értelmiségiekig (V. Šrobár, M. Hodža, A. Stefánek, S. Janšákstb.) nyúlik vissza. Ők persze még nem a szociológia tudományos diszciplínaként való kibontakoztatását tartották céljuknak. Cselekvési programjukban a nép körében végzett „apró munkára”, felvilágosító tevékenységre helyezték a hangsúlyt. Nagy hatással volt rájuk a cseh szociológia megalapítójának tartott T. G. Masaryk szociológiája (kritikai realizmus), s nemzeti ideológiájuk is a Masaryk által képviselt csehszlovakizmusra épült. A századforduló tájékán végzett vizsgálataik alapján fogalmazták meg nevelési és művelődési koncepciójukat, mely differenciáltan közelít az egyes néprétegekhez és az ifjúsághoz. A szlovák szociológiatörténet Ján Lajčiak: *Slovensko a kultúra (Szlovákia és a kultúra)* (1920) monográfiáját tartja az első szlovák nyelven írt szisztematikus szociológiai műnek, mely az első világháború előtti szlovákság társadalmi és gazdasági problémáival foglalkozik. A Csehszlovák Köztársaság létrejötte után a cseh jelenlét a szlovák tudományos élet kialakításában meghatározó jelentőségű volt.

Csehszlovákiában a korábbi magyar intézményrendszer részét képező felsőoktatási intézményeket (is) megszüntették, és új, „csehszlovák” nyelven oktató intézményeket hoztak létre. Az új felsőoktatási intézmények személyi feltételeit a szlovák tudományos elit hiátusa miatt csak csehországi tanárok bevonásával lehetett biztosítani. A szlovák szociológia intézményes kereteinek megteremtése az 1919-ben alapított pozsonyi Komenszky Egyetemen (Univerzita Komenského) 1924-ben induló szociológia elő-

adásokkal kezdődik. Már az 1923/24-es tanévben a cseh származású J. Krált a filozófia és a szociológia professzorának nevezik ki. Az első szlovák szociológiaprofesszor kinevezésére csak másfél évtizeddel később, 1937-ben került sor A. Stefáneknak személyében, aki kezdetben alkalmazott szociológiát adott elő, majd az ún. Szlovák Állam időszakában - a cseh professzorok kiutasítása után - általános szociológiát is. Őt tartják a szlovák szociológia kezdeti időszaka legjelentősebb képviselőjének is, legfontosabb műve *Základy sociografie Slovenska (Szlovákia szociográfiájának alapjai)* (1944), mely a szlovák társadalom leírását tartalmazza, külön hangsúlyt helyezve a nemzet és falu problémakörére. A két világháború közötti időszak szlovák szociológiának az akadémiai mellett volt egy másik, marxista áramlata is, melyet a *DAV (Tömeg)* c. folyóirat körül csoportosuló kommunista értelmiségiek reprezentáltak.

A szociológia nagyobb mértékű társadalmi szerepvállalására a két háború közötti időszakban nem került sor. Így a középiskolai képzésbe történő bevezetése sem járt sikerrel. Paradox módon a hatalmon lévő politikai erők és a hatalmon kívüliek egyaránt nem óhajtották a szociológiát szélesebb rétegek számára hozzáférhetővé tenni. A jobboldal attól tartott, hogy a szociológiai ismeretek terjedése nem kedvezne a fennálló politikai rendszernek. Véleményük szerint e tudományos diszciplínán belüli különböző eszmeáramlatok a társadalmi értékek relativizálásához vezethetnek, és ez a hatalom iránti komformitás csökkenésével járhat. A baloldal pedig a szociológia beépítését a középiskolás tananyagba éppen polgári mivolta miatt utasította el. Az ún. első Csehszlovák Köztársaság időszakában a cseh köldökzsinóron függő „szlovák szociológia intézményi háttere a cseh szociológiával összehasonlítva fejletlen volt, hiányoztak a szakfolyóiratok, és a szociológiai tanulmányok is inkább amatőr jellegűek voltak" (Szomolányi 1996: 1445).

A II. világháborút követően Csehszlovákiában a szociológia intézményes keretei bővültek. Szlovákiában a pozsonyi Komenszky Egyetemen folyó képzés mellett egy további szociológiai központ létesült. A Szlovák Köztársaság időszakában újjászervezett Matica Slovenská keretében 1945-ben szociológiai szekciót hoztak létre, ahol fiatal szociológusok kezdték meg tevékenységüket. Itt szerkesztették az első szlovák szociológiai folyóiratot, a *Sociologicky sborník*-ot (*Szociológiai szemle*), továbbá jelentős terep-kutatásokat is folytattak.

Az 1948-as kommunista hatalomátvétel véget vetett a szociológia rövid ideig tartó újbóli fejlődésének. 1949-ben, a „felsőfokú képzés szocialista átszervezésének” keretében beszüntették a szociológia mint egyetemi szak oktatását. A polgári szociológia megszüntetésével a szociológia mint tudomány hosszabb időre eltűnt a szakmai diskurzusok közül. Így a harmincas évek végére, a negyvenes évek elejére kinevelődött szociológus-nemzedék pályája keresztbetört. A korszakot uraló sztálinista dogmatizmus a szociológiában burzsoá áltudományt látott, ezért fölöslegesnek, a marxizmussal összeegyeztethetetlennek nyilvánította. Olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy a szociológiát a történeti materializmussal lehetne helyettesíteni.¹ Az 1956-os XX. szovjet pártkongresszus után, mely elítélte a személyi kultuszt, lehetővé vált a marxista-leninista elmélet bizonyos vonatkozásainak újragondolása. Ez pedig a későbbiekben biztosította az immár marxista—leninista szociológia kibontakozásának ideológiai előfeltételeit. Az intézményesülés folyamatát hátráltatták ugyan az éveken át tartó pszeudoviták a történelmi materializmus és a marxista-leninista szociológia, illetve a tudományos kommunizmus és a marxista-leninista szociológia kapcsolatára vonatkozólag, de a 60-as évek közepén az intézményesülés megkezdődött.

A pozsonyi Komenszky Egyetem keretében a szociológia tanszék létrehozására 1964-ben, a prágai Károly Egyetemen és a brünni J. E. Purkyně Egyetemen 1965-ben került sor. Ugyancsak 1964-ben hozták létre a pozsonyi Közgazdaság-tudományi Egyetemen a gazdaságszociológiai és pszichológiai tanszéket. A marxista-leninista szociológia tanszékek „gyökerei” az 1951-ben alapított marxizmus-leninizmus tanszékekre vezethetők vissza. A szociológia tanszékeken létrehozott új státusokat is zömmel e tanszékek oktatói, munkatársai foglalták el, s a szociológia is kezdetben a tudományos kommunizmus „szociologizációjával” jött létre. A szociológia egyre inkább kezdett divatossá válni. 1963 és 1967 között a SAV-on (Szlovák Tudományos Akadémia) és Komenszky Egyetemen kívül további 16 helyen jöttek létre a szociológia művelésének intézményes feltételei. A hatvanas évek második felében nagy számú kutatásra került sor, de ezek szakmai feltételei nem voltak biztosítva. A legjelentősebb szakemberek közül volt, aki még - konstruált perek alapján - börtönbün-

tetését töltötte (pl. Alexander Hirner), mások pedig már korábban (A. Stefánék 1964-ben, Peter Gula 1968-ban) eltávoztak az élők sorából.

A szociológia gyorsan átlépett azokra a területekre, amelyekkel a polgári szociológia foglalkozott, konkrét szakdiszciplínák keretében vizsgálta a társadalmi valóságot, és rövid időn belül a nyugati polgári szociológia kategóriarendszerével operált. Ezáltal az „ortodox” marxisták számára gyanússá, sőt elfogadhatatlanná kezdett válni.

A csehszlovák szociológia rövid idővel intézményesülése után kapcsolatba kerülhetett a szociológia élvonalával. 1966-ban csehszlovák delegáció vett részt a 6. szociológiai világtalálkozón Eviánban. Ugyanebben az évben került sor a csehszlovák szociológusok első konferenciájára Bedrichovében. A konferencia céljai közé tartozott (melyen közel 500-an vettek részt, de közülük csak 36-nak volt szociológusi végzettsége, továbbá 32-en voltak külföldről): a szociológia intézményesítésének befejezése (ezt korábban spontaneitás és extenzív fejlődésjellemzte), a szociológiai tevékenység eredményeinek konfrontációja az alap és az aplikált kutatások elvárásainak szempontjából, a marxista szociológia alapvető kérdéseinek megtárgyalása (főleg a szociológiaelmélet és empirikus kutatások kapcsolatának, a szociológiai kutatások és a társadalmi gyakorlat kérdéseinek szempontjából) és a szociológiai kutatások nyilvántartása, koordinálása és szervezési kérdéseinek a megvitatása.

A hatvanas években a csehszlovák szociológia valószínűleg legjelentősebb eredménye a P. Machonin által vezetett kutatás volt, mely a csehszlovák társadalom szerkezetét vizsgálta. A kutatásba szlovák szociológusok is bekapcsolódtak, s a kötetet *Československá společnost (Csehszlovák társadalom)* címmel Pozsonyban adták ki 1969-ben. A pártnomenklatúra által oly előszeretettel támadott felmérés kimutatta a csehszlovák társadalom jelentős mértékű vertikális tagolódását, kiváltképpen a hatalom dimenziójában voltak a különbségek szembeszökők.

Az 1968-as megszállást követő ún. „normalizáció” időszakával zárul a csehszlovák szociológia háború utáni második szakasza. E néhány éves időszakra is jellemzőek a két háború közötti időszakra elmondottak: továbbra is a cseh szociológia dominanciája határozta meg a két nemzeti diszciplína kapcsolatát. Noha az intézményesítés (egyetemi tanszékek és kutatóintézetek létrehozása) párhuzamosan haladt a két országrészben, és a szlovák

intézmények szakemberbázisa is szlovák kutatókból tevődött össze, a csehországi tudományos „termés” mégis jelentősen felülmúlta a szlovákiat. A cseh szociológustábor lélekszáma arányaiban is jóval meghaladta a szlovákokot. Míg az előzőhöz több nemzetközileg is elismert személyiség tartozott (Musil, Petrušek), a szlovák szociológustársadalom személyi összetétele nem volt ennyire attraktív. Az idők próbáját kiálló kutatások is zömmel a cseh intézetekhez kötődtek, még ha némelyekben szlovák kutatók is részt vettek. A megjelenő publikációk vonatkozásában a cseh dominancia még látványosabb volt. A Prágában megjelenő *Sociologická knižnice (Szociológiai könyvtár)* több évtizedes hiányt igyekezett pótolni. Az 1968-at követő „rendcsinálásig” a szociológia tankönyvek mellett néhány monográfia, s a szociológiai kiegészítő is jelenhetett meg. Az elkövetkező két évtizedben a „normalizált” könyvkiadás keretében zömmel szovjet szerzők ideológiai szempontból problémamentes műveijelentek meg. Ebben az időszakban, amikor a nivós hazai publikációk megjelenése egyre ritkábbá válik, a vasfüggönyön kívülre történő utazás csaknem elképzelhetetlen, és a nyugati szakmai kapcsolatoktól is jobb volt tartózkodni, emiatt a cseh és szlovák szociológusok számára a lengyel szakirodalom jelenti a nyugati szociológiával való kapcsolatattartást.

A 68-as fordulatot követő „normalizáció” időszakában nem következett be és nem is következhetett be a szociológia teljes likvidálása, mint ahogy ez húsz évvel korábban megtörtént. Az intézetek és tanszékek keretében jelentős mértékű változásokra került sor. A kutatók egy részét elbocsátották, mások emigráltak, egy részük pedig az új hatalom kegyeibe igyekezett férközni. A retorziók nagyobb mértékben sújtották az 1968-as politikai forrongásba intenzívebben bekapcsolódó cseh, mint a szlovák szociológiát. Az akadémiai életből kiszorított, de a szakmán belül megtűrt kutatók egy része jobb híján a perifériának számító ágazati intézetekben folytatta tevékenységét. Ezáltal egy sajátos fejlődés volt megfigyelhető a normalizációs évek szlovák szociológiájában. Az akadémiai szférában a politikai kényszerzubbony szorosabbra volt fűzve, mint a gyakorlati kérdések megoldásával foglalkozó ágazati intézetekben. Ez pedig az ágazati kutatások fejlődéséhez járult hozzá (J. Pašiak: *Človek a jeho sídla (Az ember és lakóhelye)*. 1980, M. Bútora: *Mne sa to nemôže sta. Sociologické kapitoly z alkoholizmu. (Velem ez nem történhet meg. Fejezetek az alkoholizmus szociológi-*

ójából). 1989. Persze az akadémiai szociológiai szféra sem volt azonos mértékben paralizálva. Míg az elméleti kérdésekkel foglalkozó kutatók mozgástere minimális volt, az ideológiai megkötöttségek nem adtak lehetőséget érdemleges diskurzusokra, prezentációkra. A szociológiaelméleti kutatások szociológiai konstrukcióikat Marxra, Leninre igyekeztek visszavezetni (ezáltal akarták legitimmé tenni használatukat), s tanulmányaik bevezető passzusai is az éppen aktuális pártkongresszus citációjába kapaszkodtak. A nyugati szociológia bírálatával foglalkoztak marxista szempontból, s elméleti erudíciójuk nagymértékben a szovjet elméleti konstrukciók átvételére korlátozódott.

A szociológiai kutatás módszertani kérdéseivel foglalkozó szakemberek szabadabb térben mozogtak, e témakörben még publikálási lehetőségtől sem voltak teljesen megfosztva, természetesen az uralkodó ideológia és a pártvezetés irányába tett gesztusokat meg kellett tenni: hivatkozás a marxista-leninista klasszikusokra, részletes idézet a megfelelőnek tűnő pártdokumentumokra, továbbá a szovjet szakirodalomra. Így jelenhetett meg pl. Juraj Schenk (1981): *Metodologické problémy modelovania v sociologickom bádani (A szociológiai kutatás modellezésének módszertani problémái)*, Alexander Hirner (1978): *Primárne dáta v sociológii. (Prímér adatok a szociológiában)* című munkája is. A hetvenes-nyolcvanas években kiadott cseh és szlovák szakkönyvek részben szovjet szerzők oroszról fordított munkáiból, a szovjet szociológiai tankönyvek, jegyzetek fordításaiból és néhány hazai szerző könyveiből tevődött ki. Hasonló helyzet volt tapasztalható a szakma folyóiratának számító *Sociológia* esetében is, mely „a tudományos kommunizmus és a szociológia kérdéseinek folyóirataként” jelent meg. Hosszú éveken keresztül szinte semmit nem változott sem a szerkesztői gárdája, sem tartalmi felépítése. A publikációk jelentős része sajátos nyelven volt megfogalmazva. A beavatottak szűk köre egyfajta tolvajnyelven kommunikált egymással, talán elsősorban nem is azzal a céllal, hogy tudományos invencióikat megosszák egymással, hanem inkább a szociológia, mint elsajátított, de reális tudományos ismeretek hordozójaként nem funkcionáló kommunikációs eszköz megőrzése volt a cél.

A szociológiaoktatás területén a hetvenes évek végén jelentősebb változásokra formális szempontból került sor. 1977/78-tól a bölcsészkarokon a nem pedagógiai, „szóló” szakokon, így a szociológián is, a képzés

tartama öt évről négy évre csökkent. Ezt követően a szociológia szakot marxista-leninista szociológiává minősítették, ami a megnevezésében bekövetkezett változás mellett többek között azzal járt, hogy a felvételi kérelmek beadását egy politikai szűrő előzte meg (felvételi kérelmeket a kerületi hivatalok hozzájárulásával lehetett csak beadni), továbbá a 4 évre csökkentett képzésen belül a szaktantárgyak kerete leszűkült, ugyanakkor a marxista tárgyaké kétszeresére emelkedett². A nyolcvanas években egyre gyakrabban kérdőjeleződik meg a szociológus szakma létjogosultsága. Az amúgy is kis létszámú évfolyamok (10–20 fő) sora megszakad, az évtized második felében nem minden évben nyitnak új évfolyamot. A szélesebb mintán nyugvó empirikus kutatások ritkák, ezzel szemben elburjánzik a marxista apologetika. Az évtized közepére nyilvánvalóvá válik, hogy az ideológiai bilincs távolról sem hozta meg a tőle elvárt eredményeket. Míg Csehországban a hatalom politikáját nyíltan bírálók a Charta 77 körül tömörültek, Szlovákiában nincs hasonló jellegű, polgári elveken nyugvó társadalmi ellenzék. A szlovák katolikus vallásos fiatalok egyes csoportjai a „földalatti egyház” köré kisközösségekbe tömörülnek, de a hatalmi rendszert csak egyházpolitikája miatt bírálják. A stagnáló gazdasági helyzet és a szocialista építés sikereitől hangos propagandagépezet szöges ellentétben álltak egymással. A nyolcvanas évek második felében a politikai vezetés is érzékelte, hogy a társadalom fejlődése „nem teljesen” az általa meghatározott irányban halad. Ennek jegyében felmérés készült az egyetemisták világnézetéről, és a lakosság vallásgyakorlatának feltárását célzó tanulmányok is megjelennek a *Vedecky ateizmus (Tudományos ateizmus) c.* folyóirat hasábjain. A gorbacsovi peresztrojka hatása csak igen kis mértékben volt érzékelhető a csehszlovák társadalmi gyakorlatban.

A rendszerváltást megelőző időszak egyik jelentős eseménye volt a Szlovák Szociológiai Társaság 1989 nyarán Túrócszentmártonban megtartott közgyűlése, mely dokumentumaiban rámutatott a társadalmi-gazdasági válságra, s javaslataival a hatalom hordozóihoz fordult. A szociológus társadalom már nemcsak érzékelte, de nyilvánosan meg is fogalmazta kritikáját a fennálló állapotokkal kapcsolatban.³

Az 1989. november 17-i prágai diáktüntetés szétverése Csehországban az OF (Polgári Fórum), Szlovákiában a VPN (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) megalakulásához vezetnek, melynek koordinációs bizottságában

kedzettől fogva több szociológus is kiemelkedő szerepet tölt be. A „bársnyos forradalmat” követően láthatóvá válnak a szociológus társadalmon belüli törésvonalak. A szociológusok egy kisebb része a rendszerváltás aktív cselekvőjévé válik (S. Szomolányi, V. Krivý, Z. Bútorová, M. Bútor), mások a VPN-ből (Nyilvánosság az Erőszak Ellen) kiszakadt, a V. Mečiar által vezetett HZDSz (Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom) keretében vállnak közéleti tényezővé (J. Schenk).

A rendszerváltás után a szociológia művelésének több évtizede alig változó monolitikus (politikai és területális értelemben) intézményrendszere jelentős mértékben megváltozott. A korábban is létező állami intézmények egy részében, főleg az akadémiai szférán belül (a Komenszky Egyetem Szociológia tanszéke, a SAV (*Szlovák Tudományos Akadémia*) Szociológiai Intézete, nem került sor jelentősebb szerkezeti változásra, de annál jelentősebb változások következtek be a gomba módra szaporodó vidéki egyetemeken, no meg a magánszférában.

A következőkben, az intézményi szféra egyéb résztvevőinél jóval részletesebben, a pozsonyi szociológusképzés terén bekövetkezett változásokkal foglalkozunk. Tesszük ezt egyrészt a tanszéknek a szakmán belüli meghatározó szerepe miatt, másrészt azért, mivel a 90-es években ott lezajlott változások több vonatkozásban is hasonlatosak a más intézményekben lezajlottakkal.

A Komenszky Egyetem Szociológia tanszékének „homlokzata” a rendszerváltást követő akadémiai évben módosult: a tanszék megnevezéséből eltűnt a marxista-leninistajelző. Az egyetemi képzésben rövid időn belül visszaállt a — hetvenes évek végén felszámolt — korábbi gyakorlat, a „szóló szakokon” folyó képzés is ötéves időtartamra hosszabbodott. 1989-től újból vesznek fel elsős évfolyamot, hároméves hiátus után 1993-ban bocsát ki végzősöket a tanszék. 1992-ben J. Schenket tanszékvezetőnek, majd rövid időn belül professzornak nevezik ki (napjainkig J. Schenk az egyetlen szociológiai professzor Szlovákiában).

Közvetlenül a rendszerváltást követően nem került sor változásokra a szociológia tanszék személyi összetételében, de az új tanszékvezető - aki V. Mečiar kormányában később külügyminiszter is volt — kinevezését követő egy éven belül a rendszerváltás meghatározó politikai tényezője, a VPN (NYEE) megalapításában résztvevő tanárok elhagyják a szociológia

tanszéket. [Ők a későbbiekben SAV (*Szlovák Tudományos Akadémia*) Szociológia Intézetében, illetve a Komenszky Egyetem Politológiai Tanszékén helyezkednek el.] Ettől az időszaktól kezdve a tanszéken folyamatos fluktuáció figyelhető meg, mely egyrészt a hirtelen fellépő tanerőhiány pótlására, másrészt az intézményi keretekben bekövetkezett változásokra vezethető vissza. Az évtized második felére a helyzet konszolidálódik: a korábbi aspiránsok időközben tudományos fokozatot szereznek, s adjunktusként tagolódnak be a tanszék életébe.

A formai változások mellett (a tantárgyak megnevezéséből is eltűnik a marxista-leninista jelző) a képzés jellege is módosul. Az 1991/92-es tanévtől a 3. és 4. évfolyamban a választható szaktárgyak viszonylag bő kínálatából választhatnak a diákok. (Más kérdés, hogy éveken keresztül a külső oktatók anyagi ellenszolgáltatás nélkül oktatják az általuk előadott tárgyakat.) Az 1992/93-as tanévtől szakosodásra is adódik lehetőség, a 3. évfolyamban az általános, „akadémiai” szociológusképzés mellett, szociálpolitikai profiláció jelent alternatívát.

Az 1999/2000-es tanévtől kezdődően (levelező tagozaton) a szociológiát 3 éves - főiskolai végzettségnek megfelelő - képzés formájában is lehet tanulni a Komenszky Egyetem Szociológia tanszékén, szociológia- emberi erőforrások szakiránnyal. Tudományos fokozatot szociológiából jelenleg csak a pozsonyi szociológia tanszék keretében lehet szerezni.

Az egyetemi élet rugalmasabbá válását jelzi, hogy napjainkban a diákok egyszerre akár két egyetemen, két különböző szakon is tanulhatnak. Ez a rendszerváltás előtti évtizedekben a merev, rugalmatlan csehszlovák egyetemi életben elképzelhetetlen volt. Ugyanakkor a szociológia szakos hallgatók a diákság nemzetközi vérkeringésében kevésbé vesznek részt, mint a többi közép-európai ország diáksága. Eddig nemigen voltak külföldi egyetemeken hosszabb-rövidebb ideig ösztöndíjas részképzésben tanuló szlovák szociológus hallgatók. E területen lassú változás csak a gimnáziumi idegennyelv-oktatás színvonalának emelésétől és a szlovák egyetemek nemzetközi kapcsolatainak erősödésétől várható.

Az akadémiai szférán belül jelentős változást az 1992-ben alapított Nagyszombati (Trnava) Egyetem Humanisztika Karán létrehozott Szociológia Tanszék jelentí, mivel itt jött létre a szlovákiai szociológusképzés második szlovákiai bázisa. A nagyszombati szociológusképzés egyfajta al-

ternatívát jelent a pozsonyival szemben, egy keresztény szellemiségű képzés formájában. Ennekjegyében a szlovákiai keresztény eszmerendszerhez közel álló tanárok mellett lengyel vendégtanárok is részt vesznek az oktatásban. Az 1992-től minden évben folyamatosan nyitott évfolyamok közül az első 1997-ben fejezte be tanulmányait.

Az intézményi szféra további szeletét a szakma hivatalos orgánuma a *Sociológia*, valamint a könyvpublikációk és a SAV Szociológiai Intézete és Szlovák Szociológiai Társaság hírlevele, a *Sociologický zápisník (Szociológiai Napló)* jelenti.

A *Sociológia* a rendszerváltás után megváltozott néven jelenik meg: a folyóirat alcíme módosult („a tudományos kommunizmus és szociológia folyóirata” helyére a „szociológiai kérdések folyóirata” került). 1990-től több alkalommal módosul a folyóirat szervezeti felépítése és személyi összetétele is.

1990-ben változás következik be a főszerkesztő személyében, V. Bauch helyébe J. Pašiak, majd 1995-től L. Macháček kerül, de a szerkesztőség szervezeti felépítése lassabban módosul. A korábbi szervezeti tagolódás (főszerkesztő, felelős szerkesztő, szerkesztőség) a későbbiekben egy további testülettel, a szerkesztőbizottsággal egészül ki, melyet egy külföldi szakemberekből álló tanácsadó-testület (A. Ishikawa - Japán, A. Martinelli - Olaszország, B. Misztal - USA, M. Novak - USA, C. Wallace - Ausztria, P. Machonyin - Csehország, W. Winclawski — Lengyelország) is kiegészít.

Az évente hat alkalommal megjelenő folyóirat 1992-től a tanulmányok angol nyelvű rezüméit egy külön rovatban, a folyóirat végén tartalmazza. 1997-től évente - négy szlovák nyelvű szám mellett - a 3. és 6. szám angol nyelven, *Sociologia Slovak Sociological Review* néven jelenik meg.

A folyóirat tartalmi jellegében bekövetkezett változásokat két nézőpontból vizsgáltam. Az első próbálkozás a rovatok összetételének alakulását kíséri figyelemmel. Egy adatbázisban az 1989-től napjainkig terjedő időszakra vonatkozólag a *Sociológia* valamennyi számának tartalomjegyzéke került feldolgozásra. A rovatokat előfordulásuk gyakorisága szempontjából két csoportba soroltam: állandó rovatok, melyek a folyóiratban rendszeresen előfordulnak. Ezek közé tartoznak a „Tanulmányok”, „A tudományos élet eseményei”, „Recenziók”, „Műhelytanulmányok”. A további rovatok esetlegesen, olykor csak egy-egy számban fordultak elő. A rendszerváltás

utáni években - az állandó rovatok folyamatos jelenléte mellett - megnőtt az esetlegesen, rendszertelenül, olykor csak egy alkalommal megjelenő rovatok száma.

Ugyanakkor gyakran jelentek meg monotematikus számok is, melyek részben aktualitásuk (konferenciákon elhangzott előadások) miatt, vagy a korábbi évtizedekben tabu témának számító, ideológiai okokból nem ismertetett témákkal, irányzatokkal kapcsolatos dolgozatokat tartalmaztak. Monotematikus számokat állítottak össze a szociológiai társaság által szervezett konferenciák anyagaiból (1989, Martin 1990/3), egy-egy jelentősebb (szlovák) szociológus korábban nem publikált írásaiból (A. Stefánek, A. Hirner), továbbá kiemelt terjedelemben ismertették a korábbi időszakban elhallgatta)tott, vagy napjainkban időszerű témákat. (Szlovákia átalakulásának globális és lokális aspektusai, Transzformáció és modernizáció, Szlovákia demokratizálódása, Vallásszociológiai tanulmányok, Modernitás és posztmodern, Szlovákia etnikai vonatkozásai, Katonaság-szociológia stb.)

A folyóiratban publikáló szerzők összetétele is jelentős mértékben módosult. A külföldi szerzőktől publikált írások aránya jelentősebb mértékben ugyan nem növekedett, de egyrészt csökkent a kelet-európai szerzőktől, másrészt a közös állam felbomlása után a cseh szerzőktől publikált írások aránya is.

A másik szociológiai periodikum, a Szociológiai Intézet és a Szlovák Szociológiai Társaság hírlevele a *Sociologický zápisník (Szociológiai Napló)* 1992-től jelenik meg évente 4 alkalommal. A *Sociologický zápisník-ben*, már terjedelmi korlátai miatt is, zömmel rövidebb írások, tanulmányok, információk jelennek meg. Megjelenése óta a felelős szerkesztő Z. Kusá.

A szlovák szociológia berkeiben folyó diskurzusok több-kevesebb mértékben tükrözik azokat a változásokat, amelyek a 90-es évek szlovák társadalomfejlődését meghatározták. Az 1989-es fordulatot követő időszak első szakaszában a független szlovák állam megalakulásáig a pluralista demokrácia megteremtése irányában megnyilvánuló igyekezet, és a szlovák állami szuverenitás, illetve a cseh-szlovák viszony kérdése határozta meg. Ezt követően az új állam politikai orientációja (demokratikus, illetve nemzeti-populista) kialakítása j egyében folyó küzdelmek voltak a meghatározók.

A kezdeti időszak viszonylag rövid ideig tartó diskurzushullámát a régi és új szakmai elitnek vitái képezték a *Sociológia* hasábjain a közelmúlt egyes szakmai eseményeivel kapcsolatban.

Ezt követően az új körülmények között a szociológia és a szociológusok kollektív helykeresésére, diskurzusok formájában történő feloldására tett próbálkozások már sokkal több, a napjainkig tartó vajúdással párosultak. „Ha a szociológiai élet indikátorának nem a pusztán testi létezését, ... hanem a kölcsönös kommunikáció és reflexivitás működését tekintem, akkor a szlovák szociológiai közösség, úgy tűnik közel áll haláltusájához.” - ekképpen reflektál Z. Kusá (1998: 53) Csepeli György és szerzőtársai tanulmányára, melyben a szerzők a kelet-európai tudóstársadalom széttagoltságának kérdéseit elemzik. A szerző véleménye szerint Szlovákiában ehhez hozzájárul az is, hogy ott a szociológusok egymás munkáját sem ismerik, és nincs meg a kritikai visszacsatolás. „...A szlovák szociológusok között az a nézet uralkodik, hogy megszűntünk intellektuális közösségként létezni. Az újraélesztésre, pontosabban egy, a változásokról, illetve a szakmánk jelenlegi helyzetéről szóló vita beindítására - irányuló kísérletek kudarcot vallottak” (Kusá 1998:54).

Pedig a szakma helykeresése, helyzetfelmérése érdekében több próbálkozás is történt. Vitaindító tanulmányt tett közzé Ján Sopóci *Quo vadis slovenská sociológia?* címmel a *Sociologický zázpisník* 1993/3-as számában, melyben a kommunizmus alatti egyhitűség utáni rövid időszakban a szociológusok - ideológiai irányultságú - választási stratégiáit mérlegeli. A vitaindító írás szerint a rendszerváltás utáni időszakban a szociológustársadalom belső tagolódásának elsősorban ideológiai, világnézeti vonatkozásai vannak. Szerinte a változások óta eltelt időben a szociológusok, munkáik alapján értékelve, három csoportba sorolhatók: valamelyik nem marxista nyugati szociológiai irányzathoz csatlakozott egy elenyésző kisebbségük, nem elhanyagolható részüket az ún. „szégyenkező marxisták” alkotják, s végül a legszámosabbak azok, akik nem rendelkeznek tudatos, vállalt világgéppel. A szerző szerint ez utóbbi előny is lehet, mivel ők tudnak a leggyorsabban az „útke-reszteszédéseken” eligazodni. És ők azok, akik a legkönnyebben bekapcsolódnak, mint olcsó segédmunkaerő a nyugati projektekbe. (A vitaindító tanulmányra egyetlen reflexió született - holott a szlovák szociológus társadalom többjeles személyiségét kérték fel válaszadásra.)

Az előző felfogástól eltérő véleményének ad hangot a szlovák szociológustársadalom egyik meghatározó személyisége, R. Roško. Leszögezi, hogy a rendszerváltás után a korábbi totalitárius időszakban mesterségesen összetákolt szociológusközösség megszűnt, de az új időkben még új, pluralista alapokon nyugvó közösség nem jött létre. Ő a szociológustársadalom előtt álló egyik leglényegesebb kérdésnek azt tartja, hogy miért nem tudtak a szlovák szociológusok egy élő, működőképes, kölcsönösen kommunikáló közösséggé átfőmálódni. Az elidegenedés okát a szociológusok politikai divergenciájában látja. Szerinte „nem tudjuk egymást tiszteletben tartani politikai vonzalmaink, kötődéseink miatt, ezért elfordulunk egymástól mint a szociológus szakma képviselői is. Nem tudtunk a kényszerből fakadó politikai egyöntetűségtől eljutni a demokratikus pluralista politikai gondolkodás felé” (Roško 1993).

Néhány évvel később Š. Köverová (1995) pedig arra mutatott rá, hogy minden látszat ellenére az 1989 előtt sem volt egységes szlovák szociológiai paradigma. A szakmai ranglétrán való pozíció a marxizmushoz való viszonynak volt a függvénye. Több csoport létezett: az őszinte marxisták igyekeztek megszabadulni a politikai ballaszttól, mások formálisan Marxhoz, a párthatározatokhoz tartozóknak vallották magukat, de valójában pozitivisták vagy funkcionalisták voltak, ezenkívül voltak, akik elsősorban a brosúrákból és a párthatározatokból merítettek, de különben semmi közüik sem volt sem Marxhoz, sem egyéb irányzatokhoz, végül egyesek nem kötődtek formálisan sem Marxhoz, sem a marxizmushoz, ők nyíltan vállalták tartozásukat valamelyik nem marxista irányzathoz. Tehát nem volt egységes a szlovák szociológia 1989 előtt sem. (Ide tartozott R. Roško dialektikus szociológiája, A. Hirner pozitívizmusa, J. Pichňa funkcionalizmusa stb.) Másodsorban felteszi a kérdést, hogy mi a szlovák szociológusok jelenlegi kommunikációhiányának az oka? Az 1989 előtti időszakban a szociológus társadalom saját elitjének azokat tartotta, akik szakmailag jól képzettek voltak, és ez párosult egy politikai lázadással. Őket nevezték „pozitív deviációnak”.

Később, a 89-es politikai fordulat után éppen ezek a szociológusok azok, akik a szociológiai közösségen belül kumuláltak (szakmai és politikai) elismerésre tettek szert, vagy politikai vezetőkké váltak, vagy ezek közvetlen munkatársaivá lettek. Ezt a tényt kezdetben a szociológiai elithez

tartozásuk bizonyítékként értelmezték. De a politikai mező fokozatos differenciálódásával az új politikai vezetésnek is kritikával kellett szembe-sülnie, ez pedig tükröződött a szociológiai közösségen belüli pozíciójuk-ban. Újból elkülönültek egymástól a szakmai és a politikai kritériumok, s ezáltal a szakmai elit veszített kiváltságos helyzetéből. Ezzel egy időben bekövetkezik politikai bukásuk is (1992), de ellenzékivé válásuk már nem minősül pozitív deviációnak.

De ez az (volt) elit mintha elfelejtette volna, hogy elit mivoltát a szociológiai közösség részéről megnyilvánuló kumulált (szakmai és poli-tikai) elismerésnek köszönhette, melyből ez utóbbit immár elvesztette, ennek ellenére továbbra is ragaszkodik elitista tudatához. Támogatta őket ebben a velük politikailag azonosuló laikusok elismerésre. Ugyanígy elis-merésben részesültek bizonyos külföldi szakmai és politikai körök rész-ről, ez azonban természetes következménye a korábbi politikai kapcsola-taiknak és betöltött tisztségeiknek. Pótolhatatlanságuk tudatát erősítheti, hogy a szociológusközösség egy része „közönséges halandókként” vissza kívánta fogadni őket a szociológusok közösségébe. Ezért nem lehet azon csodálkozni, hogy a többiekkel azonos mérce szerinti szakmai elismerést keveselve e közösségtől sértetten elfordulnak.

A szlovák szociológusok kommunikációhiányának egyéb okai is fel-tárulnak az egyes hozzászólásokban. Ez utóbbi szerző rámutat, hogy az elzárkózás a kommunikáció elől nagymértékben megmutatkozik a nem-zetközi kapcsolatokkal rendelkező kollégáknál, akik szűkös forrásaitak védik ezáltal a konkurenciától.

További lehetőség választ sejtet az a felvetés, miszerint a szlovák kutatási programok túlságosan differenciáltak, ez pedig azzal jár, hogy csaknem minden szociológusnak megvan a saját kutatási területe, ez pedig inkább a nyugati kollegákkal való kapcsolattartásnak kedvez a hazai kollé-gákkal való kapcsolatépítéssel szemben (Kusá 1998: 55-56).

A szlovák szociológián belül zajló - eddig ismertetett - belső diskur-zus mellett egy bizonyos időszakban (1995-1998) markánsan jelentkezett egy „külső” diskurzus is, mely egyik oldalon egyes kutatók és szociológiai műhelyek, másrészt bizonyos politikai szubjektumok illetve azok szócsö-vei között zajlott le. Az 1992-től kisebb megszakítással 1998-ig hatalmon lévő politikai erő igyekezett megfélemlíteni a számára politikailag kényei-

metlen társadalmi tényezőket, köztük a tudományos *mező* bizonyos elemeit, így egyes szociológusokat (V. Krivý, S. Szomolányi) is. A mečiari hatalom holdudvarához tartozó periodikumokban, elsősorban a *Slovenská Republika*-ban megjelenő írások főleg a számukra kényelmetlen politikai szociológiai tanulmányok, pl: V. Krivý 1996, *Slovensko a jeho regióny: socio-kulturne súvislosti volebného správania, (Szlovákia és régiói: a választói viselkedés szociokulturális összefüggései)*, M. Bútora és P. Hunčík 1996, *Slovensko všiestom roku transformácie (Szlovákia a transzformáció 6. évében)* és azok szerzői ellen folytattak kampányt. A *Sociologický zápisník* szerkesztősége új, *Verejná tvár sociologie (A szociológia nyilvános arculata)* címmel 1996-tól új rovatot indított, melyben az érintettek reflektálnak a sajtóban megjelenő támadásokra. Ennek a rovatnak a megjelenését többek között az tette szükségessé, hogy a megjelenő írásokra történő válaszokat a *Slovenská Republika* csak több hetes késéssel, cenzúrázva tette közzé.

A 90-es években a különböző szociológiai rendezvényeken (konferenciákon, a szociológiai társaság közgyűlésein, az egyes szociológiai intézmények kerek évfordulóira rendezett megemlékezéseken) rendszeresen visszatérő témává vált a szakma helyzete. Az egyik értékelő - a szociológia múltjára és jelenére vonatkozóan találó vélemény - szerint: „A jelenlegi szlovák szociológia fejlődését meghatározta az 1948 után bekövetkezett intézményesített likvidálása, felélesztett testén — 1969 után — kezeinek ideológiai levágása, szemekinek kiégetése és füleinek betömése, 1990 utáni pénzügyi vérszegénysége...” (Macháček 1998: 411). Remélhetőleg a közeljövőre kivetített újabb csapás, mely szerint a szlovák szociológiát 2002-re generációs válság fogja sújtani, a beteljesületlen jóslatok közé fog tartozni.

JEGYZETEK

¹Az ideológiai korlátokon kívül a polgári szociológia marxista diszciplínára való „lecsérelésének” a személyi feltételei sem voltak adottak. Ugyan a marxista szociológia kezdeményei bizonyos szinten és mértékben jelen voltak, ez nem jelentette azt, hogy egyik napról a másikra képes lett volna a polgári szociológiát felváltani. Nem utolsósorban amiatt, mivel a marxista szociológusok száma a háborús években jelentősen megfogyatkozott.

²A négyéves képzés 4 összefüggő, egymásra épülő blokkból tevődött össze: az 1. rész az alábbi tantárgyakat tartalmazta: munkásmozgalom és a csehszlovák kommunista párt története, marxista—leninista filozófia, politikai gazdaságtan, tudományos kommunizmus, tudományos ateizmus, filozófiatörténet, a tudományok módszertana, orosz nyelv. 1215 ó. 2. további idegen nyelv, társadalmi-politikai gyakorlat, terepkiutató, testnevelés, téli és nyári testnevelési összpontosítás, a szocialista haza védelme, 600 ó. 3. szaktantárgyak: bevezetés a szociológiába, marxista-leninista szociológiai elméletek, Csehszlovákia társadalmi szerkezetének kialakulása, a szociálpolitika alapjai, a marxizmus előtti társadalomelméletek története, a polgári szociológia és antikommunizmus kialakulásának a kritikája, a marxista szociológia gondolkodás fejlődése, közvélemény-kutatás és propaganda, a csehszlovák szociológia története, matematika, statisztika, a szociológiai kutatás módszertana, számítástechnika, demográfia, pszichológia, szociálpszichológia, munkapszichológia. 1320 ó. 4. vezetéselmélet és társadalmi tervezés, szocialista perszonalisztika, munka és iparszociológia, ágazati gazdaságtan, a szocialista társadalom jogrendszere, szocialista életmód, család és ifjúságszociológia, a kultúra és kultúrpolitika szociológiája, választható tárgyak, választható szeminárium, szakmai gyakorlat, szakdolgozati szeminárium. 840 ó. In: Vanék 1982: 148-149.

³Ilyen témák voltak egyes közérdeklődésre számot tartó, nyilvános fórumon elhangzott tanulmány közzétételének elmaradása, egyes kutatók megfélemlítésére tett próbálkozások. Lásd: Retrospektíva. In *Sociológia*, 1990/3, 367-392., *Sociológia*, 1990/4. 468-490. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csepeli György - Örkény Antal - Kim Lane Scheppele: A kelet-európai társadalomtudomány szerzett immunhiányos betegségének tünetei. In *Replika*, 1998, 33-34.
- Laiferová, Eva: Výučba sociológie pre sociológov a nesociológov. Aktuálne podnety a ich vplyv na obsah, metodiku a ciele pedagogického procesu. In *Sociológia*, 1999, 5.
- Ondrejковиč, Peter: Poslanie Katedry sociológie výchovy a sociológie mládeže Pdf UK In *Sociológia*, 1999, 5.
- Macháček, Ladislav: Slovenská sociologická spoločnosť pri SAV. In *Sociológia*, 1999, 5.
- Köttner, Mojmir: *Vývoj sociológie v českých zetních a na Slovensku*. Brno, 1981, Universita J. E. Purkyně.
- Köerová, Štefánia: Dve poznámky k legitimizácii profesionálneho konania slovenských sociológov. In *Sociologický zpisník*, 1995, 2.
- Kusá, Zuzana: Szerzett vagy öröklött immunitáshiány. In *Replika*, 1998, 33-34.
- Macháček, Ladislav: *Výzvy svetovej sociológie našej sociológii*. In *Sociológia*, 1998, 4.

- Pašiak, Ján - Macháček Ladislav: Sociológia na Slovensku: predpoklad či skutočnosť *Sociológia*, 1998, 1.
- Roško, Robert: Quo vadis slovenská sociológia. In *Sociologický zázpisník*, 3.
- Sopóci, Ján: Hľadanie teórie v slovenskej sociológii. In *Zborník Sociológia v meniacej sa spoločnosti, seminár k 70. výročiu založenia odboru sociologie na FiFUK v Bratislave*, Bratislava, 1995.
- Szomolányi, Soňa: sociologie slovenská (szócikk). In *Velký sociologický slovník II. Univerzita Karlova Vydavatelství Karolinum*, Prága, 1996.
- Študijný program FFUK 1989-1998, Pozsony, Komenszky Egyetem.
- Tokárová, Anna: Sociológia v obsahu štúdia odborov. Výchova a vzdelávanie dospelých a Sociálna práca na FF PU v Prešove. In *Sociológia*, 1999, 5.
- Vaněk, Antonín: Přehled dějin české a slovenské sociologie od roku 1945 do současnosti. Prága, 1982, SPN.
- Vehovszká, Sylvia: A szociológia Szlovákiában. In *Szociológiai Szemle*, 1994, 1.